

ПОЕТИКА САПУТНИШТВА: ПОВОДОМ ВЕКА ЧИТАЊА ДНЕВНИКА О ЧАРНОЈЕВИЋУ

Дани Милоша Црњанског – Дневник о Чарнојевићу, 1921–2021, ур. Зоран Берић, Матица српска – Удружење грађана Суматра, Нови Сад 2022

Када је реч о манифестацији „Дани Милоша Црњанског”, важност 2021. године је, такорећи, двојака: најпре, те године су „Дани Милоша Црњанског” обележени трећи пут (први пут 2019. године), а њихову тематску основу одредила је стогодишњица објављивања првог Црњансковог романа, *Дневника о Чарнојевићу*. Радови учесника су наредне 2022. године објављени у зборнику текстова са манифестације „Дани Милоша Црњанског”, у издању Матице српске и Удружења грађана Суматра. Подељен у четири целине: *Уводно предавање* (Иван Негришорац), *Писци о Милошу Црњанском* (Сава Дамјанов, Ђорђе Писарев, Ненад Шапоња, Зденка Валент Белић), *Окрућли сјо: Дневник о Чарнојевићу 1921–2021*. (Горана Раичевић, Бојан Јовановић, Александар Петровић, Александра Стевановић, Младен Шукало, Милан Мицић, Зоран Суботички, Лидија Мустеданагић, Горица Радмиловић, Бојана Поповић, Настасја Писарев) и *Песничко узарје* (Јелена Марићевић Балаћ, Горица Радмиловић, Мина Кулић, Растко Лончар, Урош Павлов, Милош Марков, Милан Тосић, Лазар Букумировић), зборник сабира могућности тумачења или дијалога са семантичким слојевима поетике Милоша Црњанског (па и самим његовим ликом) и, пре свега, са *Дневником о Чарнојевићу* као „централним јунаком”.

Уводно предавање Ивана Негришорца, *Александар Пејров као тумач дела Милоша Црњанског: Поезија и његови образци, живој и кријички контекст*, представља својеврсно метатумачење посвећено Александру Петрову, Петровљевом „формалистичко-структуралистичком приступу” и тумачењу Црњанскове поезије, најпре у делу *Поезија Црњанског и српско њесништво*, али и другим Петровљевим делима и текстовима чија је тема, и поред других аутора, Милош Црњански („Рани Андрић и рани Црњански” у књизи *У њросиору њрозе, Мемороман, Поезија данас, Крила и ваздух*, „Одисеј у модернизму и после”, „Нови амерички песнички ’случај’”, „Црњански и поезија Далеког истока” у књизи *Српски модернизам: ѓласници, ѓласила, судије, Канон: српски њесници XX века, Пре њрошлосићи*, „Берлински путопис Златка Красног”, „Српска поезија на крају 20. века”, и др.). Када је реч о *Дневнику о Чарнојевићу*, на основу уводног текста о тумачу Александру Петрову, истакнут је Петровљев став да *Дневником о Чарнојевићу*, као и *Ex pontom*, „бар кад је о поетској прози и роману реч, почиње модерна српска књижевност”.

Радови сабрани у оквиру тематске целине *Писци о Милошу Црњанском* и *Окрућли сјо: Дневник о Чарнојевићу, 1921–2021*. приступају *Дневнику*

о *Чарнојевићу* на више начина: у причи Саве Дамјанова *Језик наци насушни* тематизован је хетеротопијски сусрет Вука Караџића и Милоша Црњанског „током шетње бечким Пратером”. С друге стране, Ђорђе Писарев представља Црњанског као емигранта у Лондону, док запис Ненада Шапоње *Пуџојис као дневник*, „један дневнички поглед”, наговештава путописни карактер *Дневника о Чарнојевићу*, с тим да је локус *Пуџојиса као дневника* Косово 21. века, нахерена стварност прожета личним причама и промишљању о времену, уз питања „чија ли је сада ово земља [...] шта је људска, а шта породична срећа? А шта трајање?”; у контексту дословног или унутрашњег, духовног путовања, у два текста индикативна је фигура јунака-трагаоца: у тексту Зденке Валент Белић успостављена је компаративна анализа између *Дневника о Чарнојевићу* и *Човека са њројезом* или *Случаја официра Зеборна* (1924) словачког аутора Јана Хрушовског, у оквиру чега постоји заједничка тачка која обележава поређене модерне јунаке-трагаоце – они су, наиме, тражили „спокој, тражили су заборав и небол”. Александра Стевановић конституише поређење *Дневника о Чарнојевићу са Зайисима о Индији* кнеза Божидара Карађорђевића у контексту сличног трагања, овога пута за метафоричким, суматраистичким или, у случају кнеза Божидара – дословним истоком, што код Црњанског одражава „жудњу ка пределима смираја”, док је намера јунака *Зайиса из Индије* да „осети њене вечне истине”, а све у циљу да се „начини корак ка ослобођењу од културе материјализма”. *Дневник о Чарнојевићу*, посматран кроз књижевну послератну слику на нашим просторима, у тексту Горане Раичевић *Дневник о Чарнојевићу: Век њосле* проматран је, такође, у контексту продукције и рецепције романа-вршњака, као што су *Кроз буру* Станислава Кракова¹, *Кроз шибје* Улдерика Донадинија, *Бескућници: роман из љубљеној нарашћјаја* Густава Крклеца. Податке о настанку и природи *Дневника о Чарнојевићу* (попут премећања распореда поглавља), о томе да се „млади Црњански у свом роману-првенцу кретао на граници између аутобиографског и фикционалног”, што је доводило до оновремене банализације значења при читању, обухвата императив проживљене осећајности, што у оквиру овог рада доводи до закључка да та синтагма „у великој мери чини овај роман најбољим од свих послератних југословенских романа”. Попут страсне мере, песничког креда Ивана В. Лалића, проживљена осећајност сугерише генезу опредељења „давнашњих витезова”, опредељење које се односи на живот. У том смислу, проживљена осећајност у тесној је вези са етеризмом, односно суматраизмом, међу њима се, рекло би се, јавља однос међусобне условљености или симбиозе, па се на тај начин читањем-путовањем увиђа унутрашња комуникација и целовитост поетичког система Милоша Црњанског.

¹ Тако постоје претпоставке о међусобним утицајима, на пример да је могао „на Кракова утицати управо *Дневник* М. Црњанског”.

Текст *Ониричко у роману „Дневник у Чарнојевићу”* Бојана Јовановића полемише како са начелом иновативности у Црњанском роману (што чини кроз термине попут дисконтинуитета, суматраизма, лирског које је у функцији преиспитивања жанра дела, литерарног сањарења које подразумева поступак монтаже, чиме се „остварује модернистички принцип структурирања дела”, меланхолије) па можда, имплицитно, и са интригантним ставом Црњанског који је изнет у есеју *Оклеветани рај*, управо када је реч о повратку из рата и психолошком аспекту кризног стања – Црњански истиче да „пропаганда” лажног пацифизма не посредује слику мира која оправдава „узвишене сенке рата” и тако Бојан Јовановић наводи да „повратак из рата је доживљај животног бесмисла, као осећања које је надвладало након тражења тог смисла кроз инстинктивну тежњу да се остане жив”. Изостајање индивидуалне „микрорусије” – онога без чега не би било ни својеврсног „ратног боваризма”, оданости идеалу који постоји у облику вечито отвореног питања – као да постаје деградирана варијанта компензације „животињске патње”, па се то можда може тумачити као поменути лажни пацифизам или специфична врста учмалости која тежи да буде изражена „на нов начин”. Ипак, баш зато што искуство тежи да буде забележено, нов начин не ризикује да постане „аутоматизам” или „услов новог”, како тврди Валери у *Мегиџеранским надахнућима*. На специфичну врсту иновативности упућује Милан Мицић у тексту *Дневник о Чарнојевићу као историјски извор* бележећи да *Дневник*, роман фрагмената, „садржи слике прошлости које је у себи носила генерација што је претходила животном трајању јунака романа. То су лик мајке главног јунака и ликови његових тетака. Њихово памћење сеже дубље у прошлост, у другу половину XIX века”. Тако би се могло говорити о роману-мозаику у два смисла: с једне стране, долази до мозаика времена и он се „сукобљава” са растурањем мозаика народа, где су у питању догађаји „који су на први поглед забележени у роману узгредно и фрагментарно”, па тако:

Рат који траје одвија се и у позадини фронта. Део словенских народа Монархије носи белег непозданих у ратном напору Аустроугарске која у искушењу рата видљиво дехармонизује своје историјско биће саграђено, временом, на хармонији мозаика народа, језика и вера. Призори репресије над појединим словенским народима у позадини фронта *Дневника о Чарнојевићу* појављују се узгред, попут случајно забележених призора, али сликају упечатљиве, трагичне блескове стварности.

Својеврсни одговор на неопозивост стварности и њених слојева јесте лични исток у функцији поетичког „прибежишта”² о чему, са станови-

² Простор који се може означити као „поетичко прибежиште” може се уочити и у поетикама других наших писаца као врста временски универзалног

шта поменуте фигуре јунака-трагаоца, говори и компаративна анализа Александре Стевановић. У тексту *Две и њо деценије књије „Ужас и лепоћа смеха – њојшика смеха Милоша Црњанској”* Зорана Суботичког, Црњансково поетичко уточиште нађено је „у култури далеког истока где је блажени осмех незамислив”. О смеховном се говори као о „два типично романтичарска топоса”, смрти и смеху. Смех се, такође, посматра у функцији портретисања јунака, као „надградња” физиогномичких особина, као „пантогномички рефлекс”. У духу Пропове класификације смеха, смех Банаћана који се у раду Суботичког помиње, свакако, у контексту *Ајошеозе*, може се одредити и као својеврсни обредни смех – тако аутор закључује да „славу и величину њихову, понад свих страхаота које преживљавају, Црњански сажима у једну симболичку тачку – смех”. У том контексту, Лидија Мустеданагић у тексту *Смех у „Дневнику о Чарнојевићу”* смех раслојава на женски „еротски сигнал”, затим указује на то да „Чарнојевић осмеху приписује готово магијско дејство, осмех је у основи суматраизма који ’исповеда’”, смех се јавља и као „контрапункт једном гађењу и суморности”; меланхолична узалудност, према ауторки, сугерисана је и у повратку у завичај, јер „смешност повратника у завичај са последњих страна романа има меланхолични, тужни предзнак”, међутим, специфична семантика смеха у том контексту наговештава „победу смисла, изведеног у суматраистичком кључу”.

У контексту послератне фрагмент-одисеје, фигура јунака-у-потрази уочљива је и у оквиру посматрања *Дневника о Чарнојевићу* у вези са драмским елементима; текст *Позоришни и грамски елементи у роману „Дневник о Чарнојевићу” Милоша Црњанској* Горице Радмиловић, кроз објашњење својеврсног дуплирања и дуализма и ослањајући се на Црњансково дуалистичко одређење уметника у *Књизи о Микеланђелу*, упућује на карактер повезаности Чарнојевића и Петра Рајића, па тако „док је један суочен са крвавим последицама рата у ком и сам учествује, други тражи ’свет изван света’, нешто далеко, нешто што доноси коначни мир”. Како се наводи у тексту Бојане Поповић *„Дневник о Чарнојевићу” на сцени*, иако *Дневник о Чарнојевићу* „нема прави драмски набој који би био почетна тачка за стварање позоришне представе”, роман поседује „актуелност и универзалност теме”. Изазови попут лиричности и драматизовања размишљања интерпретирани су „у испресецаном монологу”, што, свакако, кореспондира и са јединственом синтаксом *Дневника о Чарнојевићу*, али и са чињеницом да редитељ „Лолић, пре свега, није могао да дозволи да се са сцене не осети специфично осећање света Милоша

поступка: на пример, када Јован Христић говори о Медитерану, он тврди како „кад се обраћамо Медитерану, обраћамо му се не само као поднебљу лепоте и чулности него као поднебљу у којем имамо највише прилике да обновимо своју везу са конкретним, са материјом којој у модерном песништву – у модерном начину мишљења уопште – прети опасност да изветри у симбол и апстракцију”.

Црњанског”; детаљ који се, иако ванкњижевно, надовезује на поетику смеха у делу Милоша Црњанског јесте навођење да је редитељ Црњанског (као што уосталом може бити схваћен и сам Петар Рајић) доживљавао „као писца са осмехом, човека који је срећан у својој префињеној патњи”. Трагом дуализма, рад Настасје Писарев *Поетика њросџора железнице и њросџори који се секу у роману „Дневник о Чарнојевићу” Милоша Црњанског* представља *Дневник о Чарнојевићу* као (анти)ратни роман који, путем поетике простора полемише са самим током рата, заснивајући се на својеврсној подвојености пута и подвојености призора: са једне стране, поетика простора подразумева простор воза који, најпре, „одводи јунака из његовог завичаја у Беч” који је „и физички и симболички удаљен од главног јунака”. Индикативан је крај романа где долази до замућености простора и резигнације, „координате света више нису фиксирани ни на који начин”, па је свеједно и да ли воз који главни јунак чека полази на југ или на север. С друге стране, у контексту контрапункта ратних слика и истока-уточишта (на шта, на различите начине, упућују текстови Зденке Валент Белић, Александре Стевановић и Лидије Мустеданагић), спрам ратних призора, дакле, понуђена је или сугерисана „визија егеричне, не сасвим материјалне стварности која је далеко узвишенија од оне у којој су принуђени да живе”; на основу рада *Поетика њросџора железнице и њросџори који се секу у роману „Дневник о Чарнојевићу”*, просторно читање отвара могућност да *Дневник о Чарнојевићу* буде посматран, такорећи, као роман подвојености или роман дуализма.

Када говори о синтаксичкој организацији, прецизније – о распореду запета, Црњански бележи да су оне „жеља да се читаоцу наметне воља писца. Може бити да то није бог зна како лепо, али је неумитно”. Издвојено из синтаксичког контекста или контекста интерпункције, ако се у *Дневнику о Чарнојевићу* може прочитати (или наслутити), у оквиру путовања, послератно-одисејски путописни наратив, онда се може рећи да дело, комуникацијом са читаоцем, посредује тежњу – или вољу – да од читаоца настане читалац-сапутник, што поприма посебну конотацију када поетички путеви ступе у извесни полилог. У *Песничком уздарју* читалац-сапутник постаје и песник-путник, како кроз слојеве других традиција и мита (*Дворана две истине* Јелене Марићевић Балаћ, *Пролог* Растка Лончара, *Последњи дан у Александрији* Лазара Букумировића) тако и, метапоетички, кроз елементе поетике Милоша Црњанског (*Зимзелене њреслице* Горице Радмиловић, *Кирхнер* Уроша Павлова). Песме сабране у оквиру *Песничког уздарја* посредују, заједно, начело поменуте проживљене осећајности, као и начело (међупоетичке) мозаичности, на основу чега се обликује јединствена хармонија значења која наговештава и потврђује могућност веровања „како је све у вези, на свету”.

Осветљавање различитих аспеката *Дневника о Чарнојевићу* има барем двоструку улогу: с једне стране, оно доприноси херменеутичкој ширини,

не само када је реч о послератном роману-првенцу већ и када је у питању читав опус Милоша Црњанског. Поред тога, увиди у текстовима који су сабрани у зборнику *Дневник о Чарнојевићу 1921–2021*. могу и треба да подстакну нова тумачења овог романа.

Симонида ЛОНЧАР
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Основне студије
simonida.loncar26@gmail.com

СУДБИНА И АСПЕКТИ

Ко је био Иво Андрић, прир. Жанета Ђукић Перишић, Академска књига, Нови Сад 2023

Жанета Ђукић Перишић огласила се први пут 1992. године аналитичком студијом *Кавалер светиој духа*, тумачећи циклус прича Иве Андрића о Томи Галусу. Да је реч о научници која поседује и минуциозни приређивачки дар, читалац се могао уверити најпре 1994. године, када је приредила недовршени роман Иве Андрића *На сунчаној сирани*, након чега су уследиле нове приређене књиге, међу осталима и *Предел и сиваза* (2000), Андрићева путописна проза, *Анђео иза оћедала*, љубавна писма светских писаца (2001), као и студија *На њочетку свих сиваза: Андрић и Вишеград* (2015). Летимични преглед дела библиографије Жанете Ђукић Перишић довољно сугестивно говори о ауторкином студиозном приступу и вештини да значајне синтетичке увиде предочи читаоцу на јасно систематизован и прегледан начин.

Књижевна историчарка чији се безмало читав радни век конституисао око Андрића као упоришне тачке, умногоме као по завету, изнова се враћа једином југословенском и српском нобеловцу, сваки пут чинећи то научно зналачки са несмањеном истраживачком страшћу. Последњи значајан књижевни догађај те врсте јесте и њена књига *Небо над Београдом: Андрић и њресџоница* (2022), која је, према речима Горане Раичевић, „драгоцен допринос како науци о књижевности, тако и културној историји Београда и српског народа у целини”. О 120. годишњици пишчевог рођења, студијом *Писац и прича: сиваралачка биографија Иве Андрића* (у издању Академске књиге, 2012. овенчана наградом „Исидора Секулић”), Жанета Ђукић Перишић – несумњиво један од најистанчанијих истраживача овог писца – подарила је књижевној историји портрет најрепрезентативнијег балканског интелектуалца 20. века. Императив ове студије